

Przesłuchanie świadka niepełnosprawnego intelektualnie – zagadnienia wybrane (kolory oraz wiek)²

Streszczenie

Niniejsze opracowanie podejmuje bardzo ważny temat związany z funkcjonowaniem osób niepełnosprawnych intelektualnie w polskim wymiarze sprawiedliwości. Korzystanie przez osoby niepełnosprawne intelektualnie z fundamentalnego prawa do wolności oraz praw człowieka, jak i również ze statusu prawnego nie jest możliwe, jeżeli zmianie nie ulegnie świadomość przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości. Bardzo często mimo dużych defektów poznawczych u osób niepełnosprawnych intelektualnie, uprzedzeń ze strony społeczeństwa oraz przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości, osoby niepełnosprawne intelektualnie mogą być wiarygodnymi świadkami w procesie karnym. Wymaga to jednak dostosowania reguł przesłuchania do szczególnych właściwości świadków niepełnosprawnych intelektualnie. Standardowe reguły stosowane w stosunku do tych świadków, co do zasady okazują się nieskuteczne do realizacji celów postępowania karnego. Świadców niepełnosprawnych intelektualnie stanowią potencjalne źródło dowodowe. W związku z powyższym ważne jest, by stworzyć dla tych osób jak najkorzystniejsze warunki uzyskania od nich zeznań, które będą w dalszej części postępowania stanowić pełnowartościowy materiał dowodowy.

¹ Autorka, Gabriela Grochola-Karaś, jest Laureatką XVIII Edycji organizowanego przez Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych Ogólnopolskiego Konkursu „Otwarte Drzwi” na najlepsze prace magisterskie i doktorskie, których tematem badawczym jest zagadnienie niepełnosprawności w wymiarze zdrowotnym, zawodowym lub społecznym oraz Konkursu na projekty kół naukowych w obszarze zagadnienia niepełnosprawności. Jej praca doktorska zatytułowana „Przesłuchanie świadka niepełnosprawnego intelektualnie”, napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Józefa Wójcikiewicza (Uniwersytet Jagielloński), zajęła II miejsce w kategorii prac doktorskich o tematyce rehabilitacji społecznej i zawodowej. Aktualnie Autorka prowadzi badania naukowe w zakresie połączenia kryminalistyki z problematyką sztucznej inteligencji oraz przygotowuje swoją rozprawę doktorską do wydania w postaci publikacji książkowej. Autorka swoją wiedzę w zakresie przesłuchania świadka niepełnosprawnego intelektualnie wykorzystuje w pracy zawodowej w kancelarii, pracując jako radca prawny.

² Autorski artykuł naukowy napisany na podstawie pracy doktorskiej nagrodzonej w XVIII edycji organizowanego przez Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych Ogólnopolskiego Konkursu „Otwarte Drzwi” na najlepsze prace magisterskie i doktorskie, których tematem badawczym jest zagadnienie niepełnosprawności w wymiarze zdrowotnym, zawodowym lub społecznym oraz Konkursu na projekty kół naukowych w obszarze zagadnienia niepełnosprawności. Praca doktorska, II miejsce w kategorii prac doktorskich o tematyce rehabilitacji społecznej i zawodowej; tytuł pracy: „Przesłuchanie świadka niepełnosprawnego intelektualnie”; autor pracy: Gabriela Grochola-Karaś, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego; promotor pracy: prof. dr hab. Józef Wójcikiewicz [przyp. red.].

W celu weryfikacji, czy osoby niepełnosprawne intelektualnie mogą być wiarygodnym świadkiem przeprowadzono eksperyment. Uczestnicy eksperymentu oglądali przygotowany na potrzeby badania film ukazujący popełnienie przestępstwa. Osoba biorąca udział w eksperymencie stawiała się „świadkiem” zdarzenia. Następnie po upływie czasu osoby badane relacjonowały, co wydarzyło się na filmie, a następnie odpowiadano na zadane pytania z ankiety. Jedną z hipotez postawionych w badaniu było, że osoby niepełnosprawne intelektualnie będą równie dobrze zapamiętywać przedmioty o intensywnych barwach, jak osoby w pełni sprawne intelektualnie. Wyniki badań pokazały, że osoby niepełnosprawne intelektualnie nie tylko dobrze zapamiętują kolory, ale często robią to lepiej. Podczas badań weryfikowana była również kwestia podawania przybliżonego wieku sprawcy i ofiary. Wyniki pokazują, że osoby niepełnosprawne intelektualnie, mimo że np. prawidłowo określały, że sprawca jest młodym mężczyzną, to wiek wskazywały na 80 lat.

Przedstawiona praca udowadnia, że osoby niepełnosprawne intelektualnie mogą być wiarygodnym źródłem dowodu pod warunkiem, że prawidłowo zostanie przeprowadzone przesłuchanie takiego świadka.

Słowa kluczowe:

przesłuchanie świadka niepełnosprawnego intelektualnie, świadek niepełnosprawny intelektualnie, zeznania świadka niepełnosprawnego intelektualnie, kolory, sąd

Interrogation of a Witness with Intellectual Disabilities – Selected Issues (Colors and Age)

Summary

This study addresses a very important topic related to the functioning of people with intellectual disabilities in the Polish justice system. It is not possible for people with intellectual disabilities to use their fundamental right to freedom and human rights, as well as their legal status unless the awareness of representatives of the judiciary is changed. Very often, despite the high cognitive defects of people with intellectual disabilities, prejudices of society, and representatives of the justice system, people with intellectual disabilities can be credible witnesses in a criminal trial. However, this requires adapting the rules of questioning to the specific characteristics of witnesses with intellectual disabilities. Standard rules applied to these witnesses, as a rule, prove to achieve ineffective objectives of criminal proceedings. Witnesses with intellectual disabilities are a potential source of evidence. Therefore, it is essential to create the most advantageous conditions for these persons to obtain testimonies from them, which will constitute full evidence later in the proceedings.

In order to verify whether persons with disabilities can be reliable witnesses, an experiment was conducted. Participants in the experiment watched a film prepared for the study showing the commission of a crime. The person who participated in the experiment became a ‘witness’ to the event. Then, after a period of time, the subjects recounted what had happened in the film and then the questions from the questionnaire were answered. One of the hypotheses of this study was that people with intellectual disabilities would remember objects with intense colors just as well as people who are fully able-bodied. The results showed that people with intellectual disabilities not only remember colors well but often do so better. The question of giving the approximate age of the perpetrator and the victim was also verified during the research. The results show that people with intellectual disabilities, even though, for example, they correctly stated that a perpetrator is a young man, but he is 80 years old.

The work presented here proves that persons with intellectual disabilities can be a reliable source of evidence, provided that the questioning of such a witness is conducted correctly.

Keywords:

interrogation of an intellectually disabled witness, intellectually disabled witness, testimony of an intellectually disabled witness, colors, court

1.1. Wstęp

Osoby niepełnosprawne intelektualnie spotykają się z bardzo silnymi uprzedzeniami oraz stygmatyzacją nie tylko w Polsce, ale w całej Europie. Liczne bariery powodują, że osoby te nie mogą w pełni korzystać z podstawowych, przysługujących im praw człowieka. Wprowadzanie koniecznych i pozytywnych zmian bardzo utrudnia wszechobecna oraz silnie zakorzeniona dyskryminacja osób z niepełnosprawnością intelektualną. Dyskryminacja takich osób zaczyna się już na etapie szkolnym. Większość dzieci z niepełnosprawnością intelektualną kształci się bowiem w specjalnych, segregacyjnych placówkach. Dzieci te pozbawione są możliwości uczęszczania do szkół ogólnodostępnych. Osoby niepełnosprawne intelektualnie stanowią bardzo zróżnicowaną grupę osób, a ich dysfunkcje przede wszystkim w sferze poznawczej mogą powodować trudności nawet w codziennym funkcjonowaniu. Większość z tych osób, gdyby uzyskała odpowiednie wsparcie ze strony bliskich oraz instytucji państwowych, mogłaby się lepiej rozwijać oraz nabywać nowe umiejętności w zakresie podstawowych codziennych czynności, samoobsługi, ale także w zakresie relacji społecznych. Niestety, z uwagi na fakt, że wzrost zainteresowania sytuacją osób z niepełnosprawnością intelektualną nastąpił dopiero w ciągu ostatnich kilku lat, a wsparcie osób niepełnosprawnych intelektualnie kierowane jest przede wszystkim do dzieci, wyłączając osoby pełnoletnie z wielu aktywności, zarówno oferowanych publicznie, jak również przez organizacje pozarządowe, znaczna część osób niepełnosprawnych intelektualnie mających aktualnie między 20 a 40 lat życia, z dużym prawdopodobieństwem nie uzyskała wsparcia umożliwiającego im nabywanie nowych umiejętności, które mogłyby podnieść jakość życia tych osób. W dalszym jednak ciągu występują stereotypowe poglądy na temat niepełnosprawności intelektualnej oraz podważane są kompetencje tych osób do podejmowania decyzji o swoim życiu. Taka sytuacja jest niebezpieczna, ponieważ istnieje duże prawdopodobieństwo, że społeczeństwo, a przede wszystkim wymiar sprawiedliwości oceniać będzie sytuację konkretnej osoby niepełnosprawnej intelektualnie jedynie przez pryzmat medycznej diagnozy.

Artykuł 13 ust. 1 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz. U. 2012, poz. 1169)³ gwarantuje niepełnosprawnym osobom na zasadzie równości z innymi, skuteczny dostęp do wymiaru sprawiedliwości. Zgodnie z powyższym artykułem, zasada ta powinna być realizowana poprzez obowiązek wprowadzenia dostosowań proceduralnych oraz dostosowań odpowiednich do wieku osób z niepełnosprawnościami, we wszelkich postępowaniach prawnych, w tym na etapie śledztwa i innych form postępowania przygotowawczego. Konwencja dodatkowo zwraca uwagę, że dostęp

³ Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych z dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz. U. 2012, poz. 1169)

do postępowania może oznaczać udział bezpośredni lub pośredni. Konwencja wyróżnia przy tym sytuację osób niepełnosprawnych jako świadków postępowania.

W kontekście osób niepełnosprawnych intelektualnie warto zwrócić uwagę na wymogi sprawiedliwej procedury sądowej. Zgodnie ze stanowiskiem Trybunału Konstytucyjnego w wyroku z 11 czerwca 2002 r. sygn. akt SK 5/02, wskazuje się, że „Każde postępowanie przed sądem musi być ukształtowane zgodnie z zasadami sprawiedliwości. Sprawiedliwa procedura sądowa powinna zapewniać stronom uprawnienia procesowe stosowne do przedmiotu prowadzonego postępowania. W każdym wypadku ustawodawca powinien zapewnić jednostce prawo do wysłuchania. Jednostka musi uzyskać w szczególności możliwość przedstawienia swoich racji oraz zgłaszania wniosków dowodowych. Istotny element sprawiedliwej procedury sądowej stanowi prawo strony do osobistego udziału w czynnościach procesowych. Ustawodawca może ograniczyć udział stron w określonych czynnościach procesowych, ograniczenia takie powinny jednak zawsze posiadać odpowiednie uzasadnienie. Ocena konkretnych rozwiązań ustawowych z punktu widzenia wymogów sprawiedliwości proceduralnej powinna uwzględniać charakter spraw rozpoznawanych w danym postępowaniu⁴. Sytuację osób niepełnosprawnych intelektualnie powinno się analizować łącznie z zasadą godności wyrażoną w art. 30 Konstytucji. To na organach wymiaru sprawiedliwości spoczywa obowiązek zagwarantowania każdej osobie niepełnosprawnej intelektualnie warunków do udziału w procedurach wymiaru sprawiedliwości, by osoba niepełnosprawna intelektualnie była traktowana podmiotowo, a nie przedmiotowo, co za tym idzie, by w pierwszej kolejności rozumiała przyczynę oraz cel danej procedury. Obowiązkiem organów publicznych jest zagwarantowanie faktycznego równego dostępu do sądu osobom niepełnosprawnym intelektualnie. Biorąc pod uwagę zasadę równości, organy publiczne mają obowiązek ukształtowania procedury w postępowaniach przed sądami, organami wymiaru sprawiedliwości w taki sposób, by zapewniały one faktyczną równość wszystkich uczestników.

1.2. Cel i metodologia badań

Problematyce przesłuchania świadka niepełnosprawnego intelektualnie do dnia dzisiejszego nie poświęcono wiele miejsca w literaturze naukowej. Tematyka przesłuchania skupia się przede wszystkim na świadkach zdrowych oraz dzieciach, podczas gdy przesłuchanie świadka niepełnosprawnego intelektualnie jest pomijane. W związku z powyższym autorka postanowiła sprawdzić, czy osoby niepełnosprawne intelektualnie mogą być w rzeczywistości wiarygodnymi świadkami w postępowaniach sądowych.

Do zebrania danych służących ustaleniu, czy osoba niepełnosprawna intelektualnie może być wiarygodnym świadkiem wykorzystano metodę eksperymentu naukowego, tj. metodę badawczą zaliczaną do badań ilościowych, która ma ugruntowaną pozycję w nauce. Wywodzi się ona z badań społecznych, pomaga tłumaczyć zjawiska psychologiczne i społeczne. Eksperyment polega na manipulowaniu zmiennymi w celu pomiaru ich efektów przy eliminacji lub kontroli innych zmiennych mogących wpłynąć na interpretację badanych relacji przyczynowych. Zmienne, których wpływ jest ustalany, nazywa

⁴ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 czerwca 2002 r. Sygn. akt. SK 5/02, Dz. U. 2002.84.763

się zmiennymi niezależnymi (przyczynami), a mierzone efekty nazywa się zmiennymi zależnymi (skutkami)⁵.

Drugim narzędziem użytym w badaniach własnych jest ankieta/kwestionariusz wywiadu. W przypadku osób w pełni sprawnych intelektualnie stosowana była metoda ankietowa, tj. wypełnienie ankiety sporządzonej na potrzeby eksperymentu samodzielnie przez osobę z grupy kontrolnej. Inaczej było w przypadku badanych osób niepełnosprawnych intelektualnie, w stosunku do których posłużono się metodą badawczą kwestionariusza wywiadu, tj. pytania zadane zostały przez osobę prowadzącą eksperyment.

1.3. Eksperyment

W przygotowanym eksperymencie wzięły udział łącznie 102 osoby. W grupie badanej (Grupa 1) łącznie wzięło udział w badaniu 46 osób w przedziale wiekowym między 18 a 24 lata, którą stanowiły osoby o umiarkowanej lub znacznej niepełnosprawności intelektualnej. Grupa kontrolna (Grupa 2) liczyła łącznie 56 osób w przedziale wiekowym między 16 a 19 lat. Do grupy kontrolnej należały osoby pełnosprawne intelektualnie. Grupę pierwszą stanowili pełnoletni uczniowie krakowskich szkół specjalnych uczęszczający do klas przysposabiających osoby niepełnosprawne intelektualnie do pracy i życia codziennego. Uczestnicy w grupie badanej zostali wybrani na podstawie wywiadu z wychowawcami poszczególnych klas. Jako kryterium wyboru osób biorących udział w badaniu został wskazany przede wszystkim stopień możliwości komunikacji z osobą badaną, brak schorzeń uniemożliwiających wzięcie udziału w eksperymencie oraz wiek uczestnika badania (w Grupie nr 1 znajdują się tylko osoby pełnoletnie). Uczestnicy biorący udział w badaniu posiadają różnego rodzaju niepełnosprawności intelektualne, m.in. trisomię chromosomu 21, czyli chorobę znaną powszechnie jako zespół Downa, zespół Aspergera, autyzm, mózgowie porażenie dziecięce, zespół Pradera-Williego czy płodowy zespół alkoholowy. Druga grupa osób biorących udział w badaniu (Grupa 2 – grupa kontrolna) to uczniowie klas maturalnych w X Liceum Ogólnokształcącym w Krakowie.

Na potrzeby eksperymentu został nakręcony film. Film przedstawia zainscenizowaną scenę rozboju z użyciem noża. Rozboju dokonuje młody mężczyzna (19 lat) na młodej kobiecie (19 lat). Młoda kobieta wybrana do eksperymentu była białą szatynką z długimi włosami, średniego wzrostu. Młody mężczyzna, również biały szatyn, krótko ostrzyżony, noszący zarost, wzrostu średniego. Aktorzy wybrani do eksperymentu nie wyróżniali się żadnymi szczególnymi cechami spośród innych osób z grupy w swojej kategorii wiekowej. Aktorzy przed przystąpieniem do nakręcenia filmu zostali poproszeni o wybranie do inscenizacji charakterystycznych rekwizytów, m.in. czerwonej torebki, jaskrawego różowego szalika czy pomarańczowej bluzy. Scena rozboju odbywała się w miejscu publicznym (w parku), w piękny, słoneczny, wiosenny dzień. Moment kradzieży torebki, podczas którego sprawca – młody mężczyzna grozi kobiecie nożem został nakręcony w taki sposób, by nie było wątpliwości, jakiego niebezpiecznego narzędzia używa sprawca przestępstwa. Podczas kręcenia filmu starano się przedstawić sytuację jak najbardziej realistycznie, tak

⁵ R. Szostek, *Metodologia badań statystycznych*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej” 2010, nr 272, s. 120

by osoba oglądająca film mogła poczuć się jak świadek przypadkowo widzący moment popełnienia przestępstwa.

Eksperyment został podzielony na dwa dni. W pierwszym dniu grupa badana została poproszona o wzięcie udziału w „dodatkowych zajęciach szkolnych”. W trakcie spotkania z uczniami poszczególnych klas, uczniowie wzięli udział w prezentacji dwóch, krótkich filmów. Pierwszy film prezentował instruktaz pierwszej pomocy, drugi zaś to film nakręcony na potrzeby eksperymentu. Następnego dnia po projekcji filmów, wszyscy uczestnicy biorący udział w badaniu w poprzednim dniu poproszeni zostali o indywidualną rozmowę w przyjaznej dla uczestników sali. Na wstępie każda osoba badana została poinformowana, że rozmowa będzie dotyczyła dzień wcześniej obejrzanych przez te osoby filmów. W pierwszej kolejności każdy uczestnik z osobna został poproszony o swobodną wypowiedź, co pamięta z filmu przedstawionego jako drugi w kolejności poprzedniego dnia. Po uzyskaniu informacji od uczestnika badania ze swobodnej wypowiedzi następowało przejście do etapu badania ankietowego/kwestionariusza wywiadu.

Podczas badania zwracano szczególną uwagę, aby uczestnik eksperymentu nie czuł na sobie presji związanej z koniecznością odpowiedzi na pytanie. Uczestnik badania w każdym momencie mógł oświadczyć osobie przeprowadzającej eksperyment, że nie pamięta kwestii, o którą jest pytany. Czas na udzielenie odpowiedzi nie był ograniczony. Podczas przeprowadzania badania osoba prowadząca eksperyment sporządzała notatki na temat zachowania uczestników badania w trakcie zadawania pytań. Obserwacji przez osobę prowadzącą badanie poddana została: szybkość udzielenia odpowiedzi, stanowczość wypowiedzi, zmiany udzielonej odpowiedzi, komunikatywność oraz komunikaty werbalne i niewerbalne towarzyszące zadawanym pytaniom. Brak odpowiedzi w ankiecie wynikać mógł z dwóch przyczyn. Pierwsza przyczyna to brak udzielenia odpowiedzi z powodu odmowy udzielenia odpowiedzi przez osobę badaną (brak chęci wzięcia udziału w danej części eksperymentu). Druga przyczyna to brak odpowiedzi z powodu nagłej zmiany stanu osoby badanej. W przypadku grupy badanej posiadającej niepełnosprawność w stopniu umiarkowanym można było doświadczyć odmowy udzielenia odpowiedzi w obu kategoriach przyczyn. W przypadku osób ze znaczną niepełnosprawnością intelektualną zawsze odmowa wynikała z przyczyny związanej ze stanem emocjonalnym tej osoby. O możliwości wystąpienia takiego zachowania podczas badania wychowawcy osób biorących udział w badaniu poinformowali przed przystąpieniem do eksperymentu przy udziale tych osób.

1.4. Hipotezy badawcze i wynik eksperymentu

Mając na uwadze cechy charakterystyczne osób niepełnosprawnych intelektualnie, a w szczególności bardzo często odmienny sposób postrzegania niż u osób w pełni sprawnych intelektualnie, w badaniu zostały postawione następujące hipotezy:

1. Osoby niepełnosprawne intelektualnie w porównaniu do osób w pełni sprawnych intelektualnie będą wykazywać niższy poziom prawidłowości odtworzenia przebiegu wydarzenia, którego będą świadkiem.
2. Osoby niepełnosprawne intelektualnie w porównaniu do osób w pełni sprawnych intelektualnie będą wykazywać niższy poziom prawidłowości wskazywania

poprawnie cech wizerunku sprawcy oraz ofiary przestępstwa niż osoby w pełni sprawne intelektualnie.

3. Osoby niepełnosprawne intelektualnie będą równie dobrze zapamiętywać przedmioty o intensywnych barwach, jak osoby w pełni sprawne intelektualnie.
4. Osoby niepełnosprawne intelektualnie nie będą mieć zdolności spostrzegania ogólnoorientacyjnego, to znaczy nie będą w stanie, jednocześnie skupiając się na szczegółach, zapamiętać, co dzieje się naokoło wydarzenia, którego są świadkami.
5. Osoby niepełnosprawne intelektualnie będą „gorszymi” świadkami rozpoznającymi niż osoby z grupy kontrolnej.

Dokonując analizy wyników eksperymentu, należy stwierdzić, że wszystkie hipotezy okazały się prawdziwe. Niemniej jednak w niniejszej pracy pragnę skupić się na postawionej hipotezie nr 3 oraz zjawisku, które nie było brane pod uwagę podczas określania hipotez badawczych, a co okazało się bardzo istotne w przypadku osób niepełnosprawnych intelektualnie będących świadkami w postępowaniach prowadzonych przez wymiar sprawiedliwości.

Hipoteza nr 3 postawiona na początku eksperymentu, jakoby osoby niepełnosprawne intelektualnie potrafiły równie dobrze zapamiętywać przedmioty o intensywnych barwach, jak osoby w pełni sprawne intelektualnie została w pełni potwierdzona. Osoby niepełnosprawne intelektualnie nie tylko były w stanie bardzo dobrze zapamiętać przedmioty o charakterystycznych, mocnych barwach, ale potrafiły zrobić to często lepiej niż osoby w pełni sprawne intelektualnie, czego przykładem jest pytanie o kolor bluzy sprawcy (intensywny pomarańczowy) czy szalik ofiary (jaskrawy różowy).

Na filmie celowo sprawca miał na sobie bluzę w charakterystycznym, jaskrawym kolorze pomarańczowym, aby sprawdzić podczas badania, czy intensywność koloru wpływa na proces zapamiętywania u świadków zdarzenia. Tak jak zakładano podczas badania, intensywność koloru odzwierciedla się w prawidłowości udzielanych odpowiedzi. Warto zwrócić uwagę, że grupa badana minimalnie odpowiadała lepiej niż grupa kontrolna. Wartość procentowa udzielonych poprawnych odpowiedzi w grupie badanej to prawie 63%, natomiast wśród osób z grupy kontrolnej procent ten wynosi prawie 61. Osoby ze znaczną niepełnosprawnością intelektualną również najczęściej jako poprawną odpowiedź wskazywały pomarańczową bluzę.

Poddając analizie odpowiedzi udzielone w pytaniu o kolor bluzy sprawcy, należy stwierdzić, że żadna z osób grupy kontrolnej oraz grupy badanej nie wskazała, że sprawca miał na sobie niebieską koszulę. Natomiast 17% osób badanych i 17% osób z grupy kontrolnej uważają, że sprawca miał w chwili popełnienia przestępstwa na sobie czarną bluzę. Prawie identycznie między grupami rozkłada się procentowe wskazanie, że sprawca miał na sobie w chwili czynu zieloną kurtkę. W grupie badanej tę odpowiedź jako poprawną wskazało 20% osób, natomiast wśród zdrowych osób odsetek ten wynosił 21%. Z powyższego można wywnioskować, iż osoby badane i osoby z grupy kontrolnej wykazały się niemal identycznym sposobem postrzegania.

Różnica między grupami w teście chi-kwadrat w zakresie określenia koloru bluzy sprawcy przestępstwa nie jest istotna statystycznie, o czym świadczy wartość większa niż 0,05. W związku z powyższym nie występuje zależność między poprawnością

udzielonych odpowiedzi na pytanie o kolor wierzchniej odzieży sprawcy przestępstwa a niepełnosprawnością intelektualną.

W filmie w celu sprawdzenia postrzegania charakterystycznych cech/przedmiotów przez osoby niepełnosprawne intelektualnie został również użyty jaskrawy, różowy szalik zawiązany na szyi ofiary. Kolor szalika był na tyle intensywny, że powinien zwrócić uwagę obserwatora. Poprawność udzielenia odpowiedzi na pytanie o kolor tego szalika kształtowała się w następujący sposób: w przypadku grupy kontrolnej odsetek prawidłowych odpowiedzi wynosił dokładnie 50%, podczas gdy badane osoby ze stopniem niepełnosprawności umiarkowanym osiągnęły w tym pytaniu rezultat o prawie 19% lepszy niż grupa kontrolna. Aż 68,6% osób badanych niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu umiarkowanym poprawnie udzieliło odpowiedzi, że szalik, który miała ofiara na sobie w chwili popełnienia przestępstwa, był koloru różowego.

Warto zauważyć, iż w grupie osób ze znaczną niepełnosprawnością intelektualną 7 na 11 osób badanych udzieliło poprawnej odpowiedzi.

Podczas przeprowadzania rozmowy z osobami poddającymi się badaniu aż 10 osób z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną i 2 ze znaczną niepełnosprawnością intelektualną wskazały w trakcie swobodnej wypowiedzi, że ofiara w momencie, gdy została napadnięta przez sprawcę, miała na szyi zawiązany różowy szalik.

Pytanie dotyczące koloru szalika ofiary jest kolejnym pytaniem o kolor, w którym grupa badana osiągnęła lepsze wyniki niż grupa kontrolna.

Różnica między grupami w teście chi-kwadrat w zakresie określenia koloru szalika nie jest istotna statystycznie, o czym świadczy wartość większa niż 0,05. W związku z powyższym nie występuje zależność między poprawnością udzielonych odpowiedzi dotyczącą koloru szalika a niepełnosprawnością intelektualną. Powyższy wynik potwierdza, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną wykazują zdolności w zakresie rozpoznawania i odtwarzania kolorów, co może niejednokrotnie być przydatne podczas uzyskiwania informacji z przesłuchania.

Osoby niepełnosprawne intelektualnie nie tylko były w stanie poprawnie (a nawet lepiej) niż osoby z grupy kontrolnej określić kolor przedmiotów. Powyższa sytuacja miała przełożenie na określenie również koloru dotyczącego cech osób, w tym wypadku koloru włosów sprawcy i ofiary.

W pytaniu dotyczącym koloru włosów sprawcy grupa badanych osób cechujących się niepełnosprawnością w stopniu umiarkowanym udzieliła 40% poprawnych odpowiedzi, przy 30% skuteczności odpowiedzi grupy zdrowych osób. W przypadku pytania o kolor włosów ofiary aż 42,9% osób z grupy badanej odpowiedziało na to pytanie prawidłowo. W grupie kontrolnej tylko 26,8% osób ankietowanych zaznaczyło poprawnie, że kobieta była szatynką. Tak jak w pytaniu o kolor włosów sprawcy, tak i teraz grupa badana osiągnęła lepszy wynik niż grupa kontrolna.

Oczywiście należy mieć na uwadze, że wyniki uzyskane z eksperymentu są pewnego rodzaju generalizacją na całą populację osób wykazujących niepełnosprawność intelektualną o stopniu umiarkowanym. Nie każda uzyskana w badaniu prawidłowość z badanej grupy przekłada się na każdego członka grupy z osobna. Należy również zwrócić uwagę, że wyniki mogą być różne w zależności od tego, jakie choroby towarzyszą niepełnosprawności intelektualnej osób biorących udział w badaniu. Różne choroby przejawiają się

różnym wpływem m.in. na pamięć takiej osoby. Nie ulega jednak wątpliwości, że wyniki uzyskane w badaniu wskazują na pewną prawidłowość, którą powinno się brać pod uwagę, przesłuchując świadków niepełnosprawnych intelektualnie o stopniu umiarkowanym.

Bardzo interesujące zjawisko można zauważyć, analizując odpowiedzi udzielone przez osoby badane w pytaniu dotyczącym określenia wieku sprawcy w sposób grupowy w powiązaniu ze wskazaniem konkretnego wieku sprawcy. Prezentowany podczas filmu jako sprawca mężczyzna w rzeczywistości był mężczyzną młodym, mającym 19 lat. Ponad 66% osób w grupie kontrolnej określiło sprawcę jako osobę młodą. Pozostałe osoby określiły wiek sprawcy w kategorii wieku średniego. Średnia wieku sprawcy wskazana przez tę grupę wynosiła 21,7 lat. Minimalny wiek sprawcy przestępstwa wskazany w grupie kontrolnej to 16 lat, maksymalny natomiast wynosi 35 lat. Zaskakujące zjawisko można zaobserwować w grupie badanej, mimo iż średnia wieku sprawcy została określona w grupie badanej na 26,4 lata, przedział wiekowy wahał się od 7 do 65 lat. Pytanie dotyczące określenia wieku poprzez wskazanie, czy sprawca jest młody, w średnim czy podeszłym wieku wraz z próbą oszacowania, ile sprawca w rzeczywistości ma lat (wskazanie cyfry/liczby) wykazało, iż osoby niepełnosprawne intelektualnie w dużej mierze mają z tym problem. Aż 4 ankietowanych w grupie badanej wskazało, że sprawca jest osobą w podeszłym wieku i ma między 7 a 16 lat (7, 8, 11, 16). Kolejne 7 osób biorących udział w badaniu poprawnie wskazało, że sprawca rozboju jest osobą młodą, lecz na pytanie o próbę oszacowania, ile sprawca ma lat, wskazywano między 40 a 80 lat.

Powyższy przykład wskazuje, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną w przeciwieństwie do osób zdrowych wykazują duże problemy z określeniem wieku człowieka. Nawet w przypadku prawidłowego zakwalifikowania osoby do grupy wiekowej, osoby z niepełnosprawnością intelektualną mają problem ze wskazaniem widełek wiekowych człowieka, odbiegając od rzeczywistego wieku osoby nawet o 60 lat. W drugiej sytuacji, jaka miała miejsce, to znaczy w przypadku prawidłowego oszacowania wieku człowieka, osoby z niepełnosprawnością intelektualną nie są w stanie zakwalifikować ocenianej osoby w kategorii wiekowej. Z powyższego wyciągnąć można jednoznacznie wniosek, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną nie są wiarygodnymi świadkami w kategorii oceny wieku sprawcy. Podczas przesłuchania takiej osoby, osoba przesłuchująca powinna pamiętać, że osoby niepełnosprawne intelektualnie wykazują znaczne problemy związane z liczbami oraz oszacowywaniem.

Wartość w teście chi-kwadrat mniejsza niż 0,05 (V-Cramera – 0,40) jednoznacznie wskazuje, że różnica między grupami jest istotna statystycznie. Osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu umiarkowanym wykazały więc statystycznie istotnie niższą skuteczność we wskazaniu kategorii wiekowej oraz oszacowaniu wieku ofiary przestępstwa niż grupa kontrolna.

Zdecydowanie lepiej osoby badane określiły w ankiecie kategorię wiekową ofiary. Aż 60% osób biorących udział w eksperymencie wskazało poprawnie, że ofiara przestępstwa zaprezentowanego na filmie jest osobą młodą. Jednakże tak jak w przypadku określania wieku sprawcy, wskazane zostały również odpowiedzi skrajnie nieadekwatne, to znaczy 19-letnia kobieta została określona jako osoba w podeszłym wieku.

Średnia wieku ofiary przez grupę badaną została określona na 23,86 lat, natomiast średnia wieku z grupie kontrolnej wynosiła 21,79 lat. Jednakże tak jak w przypadku wieku

sprawcy średnia wieku nie oddaje rzeczywistych odpowiedzi udzielanych podczas eksperymentu. Wszystkie osoby, które udzieliły odpowiedzi, iż ofiara jest osobą w podeszłym wieku, określiły ten wiek odpowiednio na: 5 lat, 14 lat i 21 lat. Natomiast w grupie osób z niepełnosprawnością intelektualną o stopniu umiarkowanym, które wskazały, iż ofiara jest osobą młodą, zostały wskazane m.in. następujące liczby określające wiek: 56 lat, 71 lat czy 80 lat.

Pytanie o wiek ofiary tylko potwierdziło wnioski wyciągnięte z analizy pytania o wiek sprawcy, że osoby niepełnosprawne intelektualnie mają ograniczoną możliwość przyporządkowania wyglądu ofiary do kategorii wiekowej, jak i również wskazania cyfry/liczby odpowiadającej danej kategorii wiekowej.

Różnica między grupami w teście chi-kwadrat w zakresie określenia kategorii wiekowej ofiary przestępstwa oraz oszacowania jej wieku jest istotna statystycznie, o czym świadczy wartość mniejsza niż 0,05 (V-Cramera – 0,42). W związku z powyższym występuje zależność między poprawnością odpowiedzi a niepełnosprawnością intelektualną.

1.5. Postulaty dotyczące przesłuchania świadka niepełnosprawnego intelektualnie

Polskie ustawodawstwo oraz sądownictwo zmagają się od lat z problemem osób niepełnosprawnych intelektualnie w procesie. Warto w tym miejscu zauważyć, że przepisy prawa w żaden sposób nie zobowiązują sędziów czy prokuratorów do stosowania odrębnych zasad postępowania wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną. Rola organów wymiaru sprawiedliwości sprowadza się zazwyczaj li tylko do powołania biegłego, by ocenił wiarygodność świadka niepełnosprawnego intelektualnie. Sama jednak ocena wiarygodności takiego świadka przez biegłych to zbyt mało. Policjanci, prokuratorzy, sędziowie powinni mieć chociaż podstawową wiedzę o niepełnosprawności intelektualnej, by na etapie przedsądowym czy sądowym móc uzyskać od świadka niepełnosprawnego intelektualnie jak najwięcej cennych informacji pomocnych w sprawie. Zrozumienie przez organy wymiaru sprawiedliwości mechanizmu niektórych zachowań, gestów i słów osób niepełnosprawnych intelektualnie jest możliwe, gdy osoby te będą mieć wiedzę na temat niepełnosprawności intelektualnej oraz problemów poznawczych, jakie mogą u tych osób występować. Policjanci, prokuratorzy, sędziowie powinni również korzystać z pomocy bliskich osób niepełnosprawnych intelektualnie, ich lekarzy, terapeutów itp. To oni bowiem znają świadka i jego możliwości poznawcze najlepiej. Bardzo dobry oraz oparty na zaufaniu kontakt biegłych z osobą niepełnosprawną intelektualnie może skutkować uzyskaniem od świadka wiarygodnych informacji na temat zdarzenia. Konkretnie zeznania złożone przez świadka niepełnosprawnego intelektualnie, nawet w przypadku braku spontanicznej, dłuższej wypowiedzi, mogą stanowić bardzo cenny materiał dowodowy. Nie ma żadnych przeciwwskazań, by takie zeznania mogły być poddawane weryfikacji, przy zastosowaniu kryteriów treściowych wiarygodności zeznań. Zaburzenia, jakie mogą wystąpić u świadków niepełnosprawnych intelektualnie, jak np. zaburzenia funkcji mowy, w żadnym wypadku nie mogą być podstawą do odmówienia im wiarygodności. W wielu przypadkach świadek niepełnosprawny intelektualnie będzie udzielać

odpowiedzi dosłownych, nie będzie rozumieć metafor używanych przez przesłuchującego podczas zadawania pytań. To również nie może stanowić podstawy do pozbawienia wiarygodności zeznań świadka z niepełnosprawnością intelektualną. Podczas prowadzenia przesłuchiwania świadka niepełnosprawnego intelektualnie bardzo ważne jest nawiązanie dobrego kontaktu. Nie bez znaczenia będzie również poznanie najlepszego sposobu komunikowania się z takim świadkiem. Wskazane jest również przeprowadzenie przesłuchania w miejscu, które świadek niepełnosprawny intelektualnie oraz jego bliskie osoby uznają za bezpieczne. Warto w tym miejscu również zwrócić uwagę, że przepisy kodeksu postępowania cywilnego w przeciwieństwie do kodeksu postępowania karnego nie zawierają wprost przepisu, który umożliwiałby przesłuchanie świadka z udziałem biegłego. Nie ma również przepisu, który zakazywałby tego sądowi. W praktyce racjonalnie stosując przepisy przez analogię do kodeksu postępowania karnego w postępowaniu cywilnym sąd może zarządzić przesłuchanie świadka z udziałem biegłego, który posiada doświadczenie w pracy z osobami z niepełnosprawnością intelektualną.

Innym problemem, z jakim musi zmierzyć się wymiar sprawiedliwości, jest problem biegłych, którzy nie zawsze posiadają wiedzę w zakresie funkcjonowania osób niepełnosprawnych intelektualnie. Sądy nie weryfikują, czy biegły posiada wiedzę w zakresie funkcjonowania osób niepełnosprawnych intelektualnie, przyjmując, że każdy biegły psycholog lub lekarz psychiatra posiada kompetencje do oceny wskazywanych przez sąd okoliczności dotyczących tego rodzaju świadków. Tymczasem w postępowaniach z udziałem osób niepełnosprawnych intelektualnie niezbędna jest pomoc osób, które posiadają wiedzę dotyczącą specyfiki funkcjonowania osób niepełnosprawnych intelektualnie. Niezbędne jest również posiadanie doświadczenia w pracy z takimi osobami. Tylko taka osoba powołana na biegłego w sprawie jest w stanie sporządzić opinię rzetelną i kompleksową na temat świadka niepełnosprawnego intelektualnie. Ogromny błąd, jakiego dopuszcza się część biegłych, to skupienie się wyłącznie na ustaleniu ilorazu inteligencji świadka oraz zakwalifikowaniu jego osoby do odpowiedniego stopnia intelektualnej niepełnosprawności⁶. Nie można w takim wypadku stwierdzić, że metoda jest wystarczająca, by ocenić wiarygodność świadka. Biegli niejednokrotnie próbują ocenić kompetencje społeczne świadka niepełnosprawnego intelektualnie, jednakże w dalszym ciągu opierają swoją ocenę na stereotypowym postrzeganiu niepełnosprawności intelektualnej. Z uwagi na fakt, iż polskie ustawodawstwo nie przewidziało odrębnych standardów dotyczących przesłuchiwania osób niepełnosprawnych intelektualnie, np. w procedurze karnej, często zdarza się, że są one przesłuchiwane wielokrotnie. Szansą na zmiany w powyższym zakresie jest wdrożenie Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE⁷. Dyrektywa ta ustanawia normy podstawowe w zakresie praw, wsparcia oraz ochrony ofiar przestępstw. Stosując niniejszą dyrektywę, państwa członkowskie powinny

⁶ M. Zima-Parjaszewska, *Najczęstsze bariery i trudności w realizacji prawa do sądu osób z niepełnosprawnością intelektualną*, [w:] M. Zima-Parjaszewska (red.), *Osoba z niepełnosprawnością intelektualną w postępowaniach sądowych i przed innymi organami. Poradnik Praktyczny*, Otwórz przed nimi życie, Warszawa, s. 127

⁷ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, L 315/57

zapewnić, by ofiary będące osobami niepełnosprawnymi były w stanie korzystać w pełni z praw określonych w dyrektywie na równi z innymi. Informacje i porady ze strony właściwych organów, służb udzielających wsparcia ofiarom oraz służb świadczących usługi w zakresie sprawiedliwości naprawczej powinny w możliwie największym stopniu być zapewniane za pośrednictwem różnych sposobów komunikowania oraz w taki sposób, by ofiara mogła je zrozumieć. Należy zwrócić szczególną uwagę na problemy ze zrozumieniem lub komunikacją, które mogą wynikać z pewnego rodzaju niepełnosprawności. Tak samo podczas postępowania karnego należy uwzględnić ograniczone możliwości ofiary w zakresie komunikowania się. Artykuł 3 dyrektywy *expressis verbis* wskazuje, że państwa członkowskie mają obowiązek zapewniać, by przekazywanie informacji ofiarom odbywało się z zastosowaniem prostego i przystępnego języka, ustnie lub pisemnie. Przy przekazywaniu informacji uwzględnia się cechy osobowe ofiary, w tym wszelkie rodzaje niepełnosprawności, które mogą mieć wpływ na zdolność ofiary do rozumienia lub bycia rozumianym. O ile nie jest to sprzeczne z interesem ofiary lub nie naruszałoby to przebiegu postępowania, państwa członkowskie zezwalają, by w pierwszym kontakcie z właściwym organem ofiarom towarzyszyła wybrana przez nie osoba, gdy ze względu na skutki przestępstwa ofiara wymaga pomocy w rozumieniu lub byciu rozumianą. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na brzmienie Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a–185c Kodeksu postępowania karnego⁸, w którym bez delegacji ustawowej pojawił się zapis w §3, iż „Przed rozpoczęciem przesłuchania małoletniego, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, lub osoby cierpiącej na upośledzenie umysłowe, a także w innych wypadkach uzasadnionych stanem emocjonalnym lub właściwościami osobistymi świadka, sędziego, prokuratora, obrońcy i pełnomocnika pokrzywdzonego mogą uzgodnić z biegłym psychologiem sposób formułowania zadawanych świadkowi pytań, w szczególności dotyczących sfery intymnej”.

Trudności oraz bariery osób niepełnosprawnych intelektualnie w dostępie do sądu wymagają interwencji ustawodawcy, jednakże największa zmiana, jaka powinna się dokonać, to zmiana świadomości przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości, m.in. sędziów, prokuratorów oraz samych biegłych sądowych. Pozytywną zmianę można zauważyć m.in. w uchwale Sądu Najwyższego z dnia 26 lutego 2015 r., sygn. III CZP 102/14, która jest jednym z pierwszych przykładów, gdzie to organy wymiaru sprawiedliwości powołały się na Konwencję o prawach osób z niepełnosprawnościami. „Zgodnie z Konwencją o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzoną w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r., ratyfikowaną przez Polskę w dniu 25 października 2012 r. (Dz. U. z 2012 r., poz. 1669; por. oświadczenie rządowe z dnia 25 września 2012 r., Dz. U. z 2012 r., poz. 1170), dyskryminacja kogokolwiek ze względu na niepełnosprawność jest pogwałceniem przyrodzonej godności i wartości osoby ludzkiej. W związku z tym w Konwencji przyjęto popieranie, ochronę i zapewnienie pełnego i równego korzystania ze wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności przez wszystkie osoby niepełnosprawne oraz popieranie poszanowania ich przyrodzonej godności. Mając to na względzie, strony Konwencji

⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a–185c Kodeksu postępowania karnego (Dz. U. 2013, poz. 1642)

zobowiązały się zapewnić osobom niepełnosprawnym, na zasadzie równości z innymi osobami, skuteczny dostęp do wymiaru sprawiedliwości, w tym przez dostosowanie przepisów procesowych, w celu ułatwienia skutecznego w nim udziału, bezpośrednio lub pośrednio. Przyjęta wykładnia przepisów o pełnomocnictwie procesowym w pełni respektuje to zobowiązanie, zapewnia bowiem osobie dotkniętej zaburzeniami psychicznymi, i w związku z tym niepełnosprawnej psychicznie lub intelektualnie, mającej zdolność procesową i poszukującej ochrony swych praw, skuteczny dostęp do sądu, na równych prawach z pozostałymi osobami⁹. Sąd Najwyższy potwierdził, że osoba dotknięta niepełnosprawnością intelektualną, jeżeli posiada zdolność procesową, jest w pełni uprawniona do działania w postępowaniu jako strona oraz może udzielać pełnomocnictwa procesowego.

Badania jakościowe, które również zostały przeprowadzone przez autorkę przy badaniu dotyczącym świadków niepełnosprawnych intelektualnie, tylko potwierdziły postulat E. H. Holder, L. O. Robinson i J. E. Frost, autorów amerykańskiego podręcznika *Victims with Disabilities. The Forensic Interview. Techniques for Interviewing Victims with Communication and/or Cognitive Disabilities* – w którym wskazują, że przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości powinni brać udział w warsztatach lub szkoleniach, które pozwoliłyby zwiększyć ich świadomość w zakresie funkcjonowania osób z niepełnosprawnością intelektualną¹⁰. Bez kształcenia przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości w dalszym ciągu będzie dochodzić do sytuacji, gdzie odmawia się wiarygodności świadkowi tylko z powodu jego niepełnosprawności intelektualnej. Szkolenia i warsztaty pozwolą m.in. sędziom, prokuratorom na poszerzenie wiedzy w zakresie funkcjonowania w społeczeństwie osób niepełnosprawnych intelektualnie, co powinno znaleźć odzwierciedlenie w postępowaniach przygotowawczych i sądowych. Warto zauważyć, iż wiele z rozwiązań jest możliwe do wprowadzenia w polskim wymiarze sprawiedliwości, nie obciążając znacznie budżetów oraz nie wprowadzając większych zmian systemowych. Rola kompetentnych biegłych sądowych, którzy znają się na problemach osób niepełnosprawnych intelektualnie oraz potrafią z tymi osobami współpracować, ma fundamentalne znaczenie dla zwiększenia roli świadków niepełnosprawnych intelektualnie w postępowaniu przygotowawczym oraz na etapie postępowania sądowego. Nie należy również pomijać kwestii konieczności zmiany sposobu postrzegania wiarygodności osób niepełnosprawnych intelektualnie jako świadków. Sama zmiana sposobu postrzegania osób niepełnosprawnych intelektualnie będzie sprzyjać zmniejszeniu ryzyka wtórnej wiktymizacji osób niepełnosprawnych intelektualnie.

Uzyskane wyniki uprawniają do sformułowania konkluzji, że osoby niepełnosprawne intelektualnie mogą być wiarygodnymi świadkami, w szczególności w uwzględnieniu zeznań dotyczących kolorów (włosów i przedmiotów), pod warunkiem prawidłowo przeprowadzonego przesłuchania z uwzględnieniem modyfikacji przesłuchania do dysfunkcji osoby przesłuchiwanej. Bardzo często, mimo posiadania istotnych informacji w sprawie świadkowie niepełnosprawni intelektualnie nie są w stanie tych informacji prawidłowo

⁹ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 26 lutego 2015 r., sygn. III CZP 102/14

¹⁰ E. H. Holder, L. O. Robinson, J. E. Frost, *Victims with Disabilities. The Forensic Interview. Techniques for Interviewing Victims with Communication and/or Cognitive Disabilities*. Trener's Guide. U.S. Department of Justice Office of Justice Programs. Office for Victims of Crime, 2011, s. 101

przekazać bez pomocy osoby prowadzącej przesłuchanie. Przykładem jest zadane podczas eksperymentu pytanie o wiek sprawcy lub ofiary. Jest to bardzo cenna informacja dla osoby prowadzącej przesłuchanie z osobą niepełnosprawną intelektualnie, by pytając np. o wygląd sprawcy nie poprzestać na zadaniu pytania „na ile lat wyglądał sprawca”, ale również należy zweryfikować uzyskane informacje, przedstawiając zdjęcia/rysunki osób w różnym przedziale wiekowym, prosząc jednocześnie o wskazanie, które zdjęcie/rysunek najlepiej opisuje wiek sprawcy.

Uzyskane wyniki z eksperymentu uprawniają do sformułowania konkluzji, że osoby niepełnosprawne intelektualnie mogą być wiarygodnym świadkiem w postępowaniu sądowym. Ale żeby tak było, przesłuchanie powinno być prowadzone przez wykwalifikowaną osobę lub przy udziale takiej osoby. Kodeks postępowania karnego w art. 192 § 2 wskazuje, że: „[...] jeżeli istnieje wątpliwość, co do stanu psychicznego świadka, jego stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania przez niego spostrzeżeń, sąd lub prokurator może zarządzić przesłuchanie świadka z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa, a świadek nie może się temu sprzeciwić”. Zgodnie z orzecznictwem przyjmuje się, że: „[...] podjęcie decyzji o przesłuchaniu świadka z udziałem biegłego psychologa może nastąpić, gdy zostanie powzięta wątpliwość, co do stanu psychicznego świadka, jego stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania przez niego spostrzeżeń. Sam fakt zaistnienia choroby psychicznej [ograniczeń rozwoju umysłowego – dopisek autorki] u osoby przesłuchiwanej takiej decyzji nie uzasadnia, jeżeli nie powoduje to zaistnienia powyższych wątpliwości w szczególności co do jej zdolności postrzegania czy też relacjonowania spostrzeżeń”¹¹. Z powyższym stwierdzeniem Sądu Apelacyjnego w Lublinie nie sposób się zgodzić. Co do zasady sędziowie nie posiadają specjalistycznej wiedzy, by samodzielnie ocenić, czy świadek posiada deficyt związany ze spostrzeganiem czy relacjonowaniem spostrzeżeń. W przypadku zaistnienia choroby psychicznej czy niepełnosprawności intelektualnej organ procesowy zawsze powinien powołać biegłego w celu wydania opinii. Zgodnie z orzecznictwem Sądu Najwyższego przedmiotem ocen biegłych z psychologii jest poziom rozwoju umysłowego i emocjonalnego człowieka oraz próby wyjaśnienia pobudek, które kierują jego zachowaniami. Biegły nie ocenia, czy świadek zeznający w danej sprawie zeznał prawdę. Kwestia wiarygodności może być przedmiotem ocen biegłego tylko w kontekście zaobserwowania u badanego jakiegoś defektu psychicznego (przykładowo braku zdolności do zapamiętywania przebiegu zdarzenia czy nierozumienia jego znaczenia i wypełniania powstałych w ten sposób luk konfabulacją).

Osoby niepełnosprawne intelektualnie w zależności od stopnia niepełnosprawności przypominają intelektualnie dziecko. Niestety, bardzo często osobom niepełnosprawnym towarzyszą również choroby oraz zaburzenia psychiczne, które będą mieć wpływ na przebieg przesłuchania. Można jednak wskazać kilka ogólnych zaleceń, które powinny być brane pod uwagę przez osobę przesłuchującą, by jak najlepiej uzyskać od świadka niepełnosprawnego intelektualnie informacje potrzebne w postępowaniu.

W pierwszej kolejności z uwagi na dużą różnorodność osób niepełnosprawnych intelektualnie osoba przesłuchująca powinna bardzo szczegółowo zapoznać się z zebrany

¹¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 15 marca 2017 r. II AKA 60/16, LEX nr 2287435

materiałem postępowania. W przypadku wystąpienia podejrzenia lub powzięcia informacji o posiadaniu przez świadka niepełnosprawności intelektualnej należałoby ustalić, w jakim stopniu występuje niepełnosprawność intelektualna. W tym celu można m.in. przeprowadzić wywiad z rodziną lub bliskimi osobami. Kontakt z osobami bliskimi świadka niepełnosprawnego intelektualnie pozwala również na uzyskanie informacji w zakresie: występowania sprzężeń chorobowych, przyjmowanych leków, które mogą wpływać na wiarygodność świadka, występowania dodatkowych zaburzeń zachowania w postaci m.in. agresji czy redukcji stresu u przesłuchiwanej osoby¹². Posiadając takie informacje, osoba przesłuchująca świadka może dostosować język, sposób formułowania pytań użytych podczas przesłuchiwania. Starannie zebrane oraz przeanalizowane wyżej wymienione informacje mogą stanowić podstawę sporządzenia odpowiedniego planu przesłuchania z udziałem świadka niepełnosprawnego intelektualnie. Plan przesłuchania nigdy nie powinien być sztywną listą szczegółowych pytań, gdyż na etapie przesłuchania mogą one wymagać wielokrotnej modyfikacji. Starannie przygotowane informacje o przesłuchiwanej osobie niepełnosprawnej mogą okazać się sukcesem w toku postępowania.

Przesłuchanie świadka niepełnosprawnego intelektualnie powinno być przeprowadzone w taki sposób, by nie zakłócać rytmu dnia¹³. Dlatego też godzina przesłuchania powinna zostać wyznaczona tak, aby osoba niepełnosprawna intelektualnie nie odczuwała stresu i dyskomfortu z powodu nagłego wyrwania z rytualnych codziennych czynności. Ważne, by nie wybierać dla przesłuchania pory dnia, w której osoba niepełnosprawna intelektualnie wykonuje ważne dla siebie czynności, np. uczestniczy w ulubionych zajęciach. Pominięcie powyższej zasady może skutkować obniżeniem gotowości świadka do współpracy przez zakłócenie motywacji do składania jakichkolwiek zeznań. Istotne jest również samo miejsce, w którym będzie prowadzone przesłuchanie. Pomieszczenie to powinno być neutralne, bez zbędnych bodźców. Pokój, w którym ma być przesłuchiwany świadek niepełnosprawny intelektualnie, powinien być wyłączony z innych czynności. Nikt i nic nie powinien przerywać przesłuchania świadka niepełnosprawnego intelektualnie.

Bardzo ważny jest czas trwania przesłuchania, który powinien być dostosowany do możliwości intelektualnych świadka. Im świadek niepełnosprawny intelektualnie posiada niższy iloraz inteligencji, tym szybciej się męczy, poddaje, a procesy poznawcze ulegają zakłóceniu. Zmęczenie zaś może generować zwiększoną podatność na sugestie, jak i również skłonność do zeznawania w sposób przypadkowy oraz w celu przyspieszenia zakończenia męczącego przesłuchania¹⁴.

Należy dołożyć starań, aby liczba osób biorących udział w przesłuchaniu świadka niepełnosprawnego intelektualnie była jak najmniejsza. Najlepiej, by w przesłuchaniu brał udział tylko biegły¹⁵. Większa liczba osób biorących udział w przesłuchaniu takiego świadka może wpływać na niego negatywnie, wprowadzając dezorientację oraz brak zaufania, co będzie mieć skutek w postaci ograniczenia gotowości do współpracy podczas przesłuchania. W sytuacji, gdy w przesłuchaniu bierze udział kilka osób, warto wyznaczyć tylko

¹² K. Paszek, K. Pawelec, *Udział biegłego psychologa w przesłuchaniu świadka*, Prokuratura i Prawo, 4, 2011, s. 95

¹³ Ibidem, s. 98

¹⁴ Ibidem, s. 87

¹⁵ Ibidem, s. 89

jedną osobę prowadzącą przesłuchanie, pozostałe osoby powinny zajmować miejsca oddalone od świadka, aby nie były widoczne w zasięgu jego wzroku. Osoby te powinny również przyjąć bierną postawę, nie ujawniać żadnych swoich emocji. Najlepszym rozwiązaniem byłoby prowadzenie przesłuchania w pomieszczeniu wyposażonym w lustro obserwacyjne lub sprzęt audiowizualny. Wówczas dodatkowe osoby mogłyby obserwować przebieg przesłuchania, będąc w innym pomieszczeniu.

Mając na uwadze powyższe, organ procesowy nigdy nie powinien skreślać osoby z góry jako świadka tylko z powodu wykazywania przez tę osobę niepełnosprawności intelektualnej, gdyż odpowiednio przesłuchana osoba może być wiarygodnym i wartościowym osobowym źródłem informacji.

1.6. Podsumowanie

Osoby niepełnosprawne intelektualnie w codziennym życiu spotykają się z wieloma stereotypami oraz mitami, które w żaden sposób nie znajdują potwierdzenia w rzeczywistości. Powszechnie przyjmuje się, że osoby dotknięte wszelkiego rodzaju niepełnosprawnością intelektualną powodują wystąpienie silnych negatywnych reakcji w społeczeństwie. Niejednokrotnie można spotkać się z opinią, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną nic nie rozumieją, że są niebezpieczne czy też powinny być izolowane od innych zdrowych ludzi. Znaczna część społeczeństwa bardzo często niepełnosprawność intelektualną utożsamia z chorobą psychiczną. Powszechnie dominujące wśród ludzi stereotypy o niepełnosprawności intelektualnej i ludziach niepełnosprawnych intelektualnie skutkują tym, że osoby te zostają pozbawione możliwości rozwoju. Zniechęcenie do ludzi niepełnosprawnych intelektualnie powoduje brak celowości podejmowania przez te osoby różnorodnych aktywności życiowych. Przekonanie, że niepełnosprawność intelektualna jest czymś negatywnym jest, niestety, w dalszym ciągu mocno zakorzenione w społeczeństwie, co można zaobserwować w tendencji odsuwania osób z niepełnosprawnością z podstawowych instytucji życia społecznego. Mając powyższe na uwadze, naprzeciw wyszła Konwencja o prawach osób z niepełnosprawnościami, która podkreśla w art. 13 konieczność szkoleń dla pracowników wymiaru sprawiedliwości. Zgodnie z powyżej wskazanym artykułem Konwencji: „1. Państwa Strony zapewnią osobom niepełnosprawnym, na zasadzie równości z innymi osobami, skuteczny dostęp do wymiaru sprawiedliwości, w tym poprzez wprowadzenie dostosowań proceduralnych i dostosowań odpowiednich do ich wieku, w celu ułatwienia efektywnego udziału, bezpośrednio lub pośrednio, zwłaszcza jako świadków, we wszelkich postępowaniach prawnych, w tym na etapie śledztwa i innych form postępowania przygotowawczego. 2. Aby wesprzeć gwarancje skutecznego dostępu osób niepełnosprawnych do wymiaru sprawiedliwości, na zasadzie równości z innymi osobami, Państwa Strony będą popierać odpowiednie szkolenia osób pracujących w wymiarze sprawiedliwości, w tym w policji i więziennictwie”¹⁶.

¹⁶ Konwencja ONZ o Prawach Osób Niepełnosprawnych przyjęta została przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 13 grudnia 2006 roku, Rząd Polski podpisał ją 20 marca 2007 r., natomiast ratyfikacja Konwencji przez Polskę miała miejsce 6 września 2012 r.

Mając na uwadze liczne wątpliwości przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości co do świadków niepełnosprawnych intelektualnie, podczas przystąpienia do badania autorka postawiła jedną z hipotez badawczych, że osoby niepełnosprawne intelektualnie potrafią równie dobrze zapamiętywać jaskrawe, intensywne kolory przedmiotów, jak osoby w pełni sprawne intelektualnie. Wynik eksperymentu okazał się zaskakujący, ponieważ osoby niepełnosprawne intelektualnie w odpowiedziach na większość pytań, w których pojawiała się kwestia kolorów uzyskały lepszy rezultat niż osoby pełnosprawne intelektualnie. Osoby badane znacznie lepiej poradziły sobie z określeniem nie tylko koloru włosów sprawcy i ofiary przestępstwa prezentowanego na filmie, ale również nie miały problemu, by poprawnie wskazać kolor bluzy sprawcy czy szalika, który miała na sobie ofiara rozboju. Warto w tym miejscu wskazać, iż osoby niepełnosprawne intelektualnie bardzo dobrze radziły sobie z poprawnym wskazaniem przedmiotów o intensywnych barwach (jaskrawy, różowy szalik, intensywnie pomarańczowa bluza). Odmiennie natomiast wyglądała kwestia poprawności udzielonych odpowiedzi, gdy prawidłową odpowiedź stanowiły ciemne kolory, np. czarny czy jeansowy (ciemny niebieski). Powyższy wynik może być bardzo istotny z punktu widzenia wymiaru sprawiedliwości, ponieważ przedstawiony rezultat obrazuje, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną wykazują zdolności zapamiętywania w zakresie kolorów nie tylko ubrań, ale i włosów, co może być pomocne przy identyfikacji sprawcy przestępstwa. Sposób postrzegania kolorów jest cenną informacją dla osoby prowadzącej przesłuchanie świadka niepełnosprawnego intelektualnie, gdyż pozwala w trakcie przesłuchania zwrócić szczególną uwagę na opis kolorów wskazywanych przez tego świadka, co może przyczynić się również do rozpoznania przez osobę prowadzącą przesłuchanie charakterystycznych miejsc czy przedmiotów związanych z przestępstwem.

Bibliografia

Literatura:

Holder E. H., Robinson L. O., Frost J. E., *Victims with Disabilities. The Forensic Interview. Techniques for Interviewing Victims with Communication and/or Cognitive Disabilities*. Trener's Guide. U.S. Department of Justice Office of Justice Programs. Office for Victims of Crime, 2011

Paszek K., Pawelec K., *Udział biegłego psychologa w przesłuchaniu świadka*, Prokuratura i Prawo, 4, 2011

Szostek R., *Metodologia badań statystycznych*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej” 2010, nr 272

Zima-Parjaszewska M., *Najczęstsze bariery i trudności w realizacji prawa do sądu osób z niepełnosprawnością intelektualną*, [w:] Zima-Parjaszewska M. (red.), *Osoba z niepełnosprawnością intelektualną w postępowaniach sądowych i przed innymi organami. Poradnik Praktyczny*, Otwórz przed nimi życie, Warszawa

Akty prawne:

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej L 315/57

Konwencja o prawach osób z niepełnosprawnych z dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz. U. 2012, poz. 1169)

Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 5 maja 2006 r. V KK 387/05, LEX nr 186970

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a-185c Kodeksu postępowania karnego (Dz. U. 2013, poz. 1642)

Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 26 lutego 2015 r., sygn. III CZP 102/14

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 15 marca 2017 r. II AKa 60/16, LEX nr 2287435

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 czerwca 2002 r. Sygn. akt. SK 5/02, Dz. U. 2002.84.763